

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Walraven van Hall'. The signature is written in a cursive style with a prominent vertical stroke at the beginning.

Walraven van Hall

Voor Iljana en Ella Nora

Walraven van Hall

PREMIER VAN HET VERZET (1906-1945)

Erik Schaap

Foto omslag: Walraven van Hall, in 1943 geportretteerd door de Zaandamse fotostudio Fred Kroon.

Inhoud

8   **Voorwoord**

12   **‘Met de waarheid is geen compromis mogelijk’**

De familie Van Hall

(1768-1906)

20   **‘Wally duldde geen spanningen’**

De jonge jaren van Walraven van Hall

(1906-1940)

43   **‘De Nederlandse Unie is slechts een poging om het nieuwe tegen te gaan’**

Van Halls voorzitterschap van de Nederlandse Unie

(1940-1941)

58   **‘We vinden wel een methode’**

De oprichting van de Zeemanspot, het Landrottenfonds en het Nationaal Steunfonds

(1941-1943)

94   **‘Ondersteuning is geen persoonlijke liefhebberij, doch een plicht’**

De vervolmaking van het Nationaal Steunfonds en de oprichting van de Kern en de

Binnenlandse Strijdkrachten

(1943-1944)

140   **‘De kindertjes van Versteeg kunnen onder de wol’**

De financiering van de spoorwegstaking en de oprichting van de Stichting 1940-1945

(1944)

177   **‘Nog een korte tijd en het is gebeurd’**

Gevangenschap en dood van Van Hall

(1945)

211   **Bronnen**

215   **Namenregister**

*Walraven en Tilly van Hall op vakantie in Frankrijk, kort na hun huwelijk in 1932. Hitler is nog niet aan de macht, de Tweede Wereldoorlog lijkt ver weg.
(Van Hallstichting)*

Walraven van Hall

Premier van het verzet (1906-1945)

‘Als symbool van den waarachtigen verzetsman zie ik Walraven van Hall. Hij bezat de vereiste eigenschappen en kennis! Het bedreven onrecht was hem een gruwel. De terreur haatte hij hartgrondig en het leven onder geestelijke dwang was hem waardeloos. Het vele veroorzaakte leed trof hem heftig.

Hij was een man van de daad, hij voelde zich moreel verplicht te strijden voor een betere samenleving. In zijn moeilijkste uren probeerde hij zijn vrienden tot steun te zijn, en hun bittere nood te lenigen.

Walraven van Hall, tot het allerlaatste, toen uw lot reeds beslist was, bleef gij Uzelve. Gij waart een man, moedig, standvastig, eerlijk, barmhartig. Uw motieven voor uw houding waren zuiver en manlijk, zodoende waart gij voor velen een lichtend voorbeeld. Uw daden en verdiensten zijn niet aan menselijke maatstaven onderhevig.’

Stadgenoot en medeverzetsstrijder G.C. Huig

De Zaanstreek in droeve en blijde dagen 1940-1945

Voorwoord

Een naar hem vernoemde straat is het enige dat in Zaandam herinnert aan Walraven van Hall. Zijn herenhuis aan de Westzijde werd in 1964 slachtoffer van de tijdgeest en de sloopkogel. Walravens vrouw en drie kinderen hadden de woning en de Zaanstreek twaalf jaar daarvoor al de rug toegekeerd. In het oorlogshoekje van het Zaanse Museum komt de naam Van Hall niet voor. En de laatste rustplaats van deze verzetsstrijder bevindt zich tientallen kilometers buiten de Zaanstreek, in Overveen.

Op de bordjes in die wat bedaagd ogende Walraven van Hallstraat valt alleen te lezen dat de naamgever in 1945 overleed. ‘Wally’¹ van Hall lijkt vergeten. In, maar ook buiten de Zaanstreek. Toch was deze man tijdens de Tweede Wereldoorlog de belangrijkste financier van de illegaliteit. Hij werd al snel de ‘minister-president van het verzet’ en de ‘bankier van bezet Nederland’ genoemd. ‘De grote bezieler’ is een andere eretitel. En Geert Mak omschrijft hem als ‘de mysterieuze leider van het hele Nederlandse verzet’. Deze effectenmakelaar pleegde de grootste nationale bankfraude ooit, ten koste van de Duitse bezetter en ten bate van alles wat diezelfde Duitsers bestreden. Hij stond aan de wieg van verschillende landelijke verzetsorganisaties en zette de Stichting 1940-1945 mede op poten. Als leider van het Nationaal Steunfonds (NSF) financierde hij tezelfdertijd de Spoorwegstaking, duizenden ondergedoken joden en vrijwel de hele illegaliteit. Desondanks is er weinig bekend over deze ‘olieman’, zoals hij zichzelf typeerde.

Van Hall organiseerde en regelde, en hij verhielp de moeilijkste problemen. ‘Als Wally binnenkwam, was iedereen binnen vijf minuten gelukkig’, omschreef een secretaresse van de Binnenlandse Strijdkrachten na de oorlog zijn persoonlijkheid. Zijn centrale rol in de illegaliteit stond in contrast met zijn wens om op de achtergrond te blijven. Hij hoefde niet zo nodig in de spotlichten te staan. ‘Ik ben een jonge vent met een middelmatig verstand die praktisch geen educatie heeft gehad’, cijferde hij zichzelf weg. Uitnodigingen om strategisch belangrijke posities in te nemen, zeker met het oog op de rolverdeling in naoorlogs Nederland uiterst aantrekkelijk, sloeg hij consequent af. Het op gang helpen en houden van de machinerie tegen het nationaalsocialisme was hem voldoende.

---

¹ Verschillende bronnen hanteren verschillende namen. Wally heet soms Wallie, zijn schuilnaam Van Tuyl is ook wel eens Van Tuyll of Van Tuil, zijn nicht wordt de ene keer Suzie en een volgende Suzy genoemd. In dit boek is ervoor gekozen om eenduidige namen te hanteren en de spelling uit de jaren dertig en veertig aan te passen aan de moderne tijd.

Veel van zijn daden tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn vastgelegd in publicaties, maar ondanks zijn betrokkenheid bij tal van verzetsorganisaties is er vrij weinig bekend over de mens Walraven van Hall. Wat we van hem weten, is vooral te danken aan Loe de Jong. In zijn standaardwerk over de Tweede Wereldoorlog besteedt De Jong de nodige aandacht aan de NSF-leider. Daarnaast is er het brievenboekje *Walraven van Hall. 10 februari 1906-12 februari 1945*, dat een jaar na de bevrijding uitkwam. Het bestaat uit herinneringen aan de Zaandamse bankier, opgetekend door verzetskameraden. De uitgave lag destijds niet in de winkels, maar was bedoeld als troostdocument voor de familie. De namen van de 35 brieven schrijvers bleven bovendien in nevelen gehuld. Omdat slechts weinig mensen weet hebben van dit interessante liber amicorum wordt er in *Walraven van Hall. Premier van het verzet* ruimschoots uit geput. Een 'technischer' verhaal over de persoon Van Hall en het door hem opgezette hulpfonds kwam veertien jaar later wel binnen publieksbereik. In dit boek, *Het Nationaal Steun Fonds*, komen talloze namen van verzetsstrijders voor, maar dat zijn over het algemeen hun pseudoniemen. In de publicatie die u nu in handen heeft staan voor het eerst de originele namen van zowel de brieven schrijvers uit 1946 als de schuilnamendragers uit 1960.

Hoewel er in de loop der jaren steeds meer informatie over de Nederlandse illegaliteit en de personen daarbinnen boven water kwam, is het niet mogelijk om volledig zicht te krijgen op de indrukwekkende persoonlijkheid die Van Hall was. Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Allereerst is er natuurlijk het gebrek aan bronnen. Niet alleen omdat er ruim zestig jaar na de bevrijding nog maar weinig betrokkenen uit die tijd in leven zijn, maar ook omdat het in de illegaliteit niet gebruikelijk was om veel op papier te zetten. Zowel mondelinge als schriftelijke getuigenissen zijn dus grotendeels afwezig. Belangrijk is verder Van Halls achtergrond. De economische en geestelijke elite waarvan hij deel uitmaakte trad niet graag op de voorgrond. Terughoudendheid en bescheidenheid waren in die kringen vanzelfsprekendheden die je van huis uit meekreeg. Ethiek stond steeds voorop, de eigen deugden werden niet geëtaled. Deze grondhouding bracht met zich mee dat koerierswerk niet onbelangrijker werd gevonden dan het werk van de verzetsleiders. Het betekende ook dat er geen illegaal verkregen geld werd geaccepteerd voor eigen onderhoud of van duistere komaf, alle oorlogsomstandigheden ten spijt, en dat steeds moest kunnen worden verantwoord waar de voor het verzet verworven financiën vandaan kwamen en heen gingen. Een extra reden om de stilte te bewaren was dat er door Van Hall en de zijnen geld werd verzameld op een wijze die in normale omstandigheden ongetwijfeld had geleid tot lange gevangenisstraffen. Enerzijds was er het besef dat er tussen 1940 en 1945 geen andere

mogelijkheid voorhanden was om het verzet te financieren, anderzijds voelden slechts weinig bankiers, aandelenhandelaars en andere collega's uit Van Halls netwerk de behoefte om na de oorlog te koop te lopen met verhalen over eigenhandig uitgevoerde fraude en valsemunterij. Kenmerkend is dat De Nederlandsche Bank tot vandaag de dag terughoudend is over de heldenrol die haar kassier-generaal Cornelis Wilhelmus Ritter speelde binnen het Nationaal Steunfonds, toch een organisatie die uniek was in bezet Europa.

De beschrijvingen die Van Halls vrienden, familieleden en kennissen in de loop der jaren her en der lieten vastleggen, geven een goed beeld van zijn karakter, beweegredenen, inspanningen en vaardigheden. Gepoogd is om een en ander in *Walraven van Hall. Premier van het verzet* te koppelen aan zijn initiatieven en organisaties voor en tijdens de oorlog. Het is verleidelijk om te speculeren welke rol Walraven van Hall bij leven en welzijn zou hebben vervuld na 1945. Diverse voorvaderen verwierven een ministerspost. Zijn broer Gijs, eveneens een belangrijk verzetsstrijder, werd Kamerlid en vervolgens burgemeester van Amsterdam. Walraven had het in zich om dezelfde kant op te gaan en, wie weet, zelfs premier te worden. In de woorden van zijn verzetskamerad Hans de Koster, de latere minister van Defensie: 'Hem vooral had ik beschouwd als een toekomstig leider van ons land, zo iemand die minister-president had mogen worden.'

Verder dan 'wat als' komen we helaas niet. Van Hall werd minder dan drie maanden voor de Duitse capitulatie geëxecuteerd, het resultaat van verraad in eigen kring. Wat rest zijn de straatnaambordjes in Zaandam en een stuk of dertien andere plaatsen. En vanaf nu dus ook een boek. Opdat die vergetelheid iets minder wordt.

Zaandam, 2006

Bij de tweede druk

Na de verschijning van *Walraven van Hall. Premier van het verzet* nam de belangstelling voor de hoofdrolspeler in dit verhaal toe, en niet zo'n beetje ook. De gemeente Zaanstad maakte haar omissie een beetje goed door Van Hall in het nieuwe stadhuis een plek te geven op een namenbalk in de raadszaal, tussen enkele tientallen andere lokale prominenten. Op een steenworp afstand van De Nederlandsche Bank kwam een imposant monument voor deze oorlogsheld, een initiatief van de Vlijmense oud-huisarts Hans Weijers. Het Verzetsmuseum in Amsterdam wijdde een drukbezochte expositie aan de bankier van het verzet. Tegelijkertijd werd de fraaie website walravenvanhall.nl gelanceerd. En een nog breder publiek zal met Walraven van Hall kennismaken zodra de

geplande speelfilm over zijn leven realiteit is, een meermalen uitgesteld project dat nu dan toch werkelijkheid lijkt te worden.

Mede als gevolg van al die initiatieven nam de afgelopen jaren de belangstelling voor het leven van Walraven van Hall toe en kreeg hij definitief zijn plaats in de top van de Nederlandse verzetshistorie. Met enige regelmaat ontvingen de uitgeverij, de familie Van Hall en de auteur dan ook de vraag waar *Walraven van Hall. Premier van het verzet* te koop was. Helaas, het boek was uitverkocht. Tot nu dan. In deze herdruk staan nieuwe gegevens over de hoofdpersoon, zijn daden en zijn omgeving. Dat is mogelijk doordat voorheen vertrouwelijke bronnen open gingen en zich verse getuigen aandienen. Vraagtekens konden worden weggestreept en gaten gevuld. Het resultaat is een boek dat een completer verhaal prijsgeeft dan eerder mogelijk was. Wat echter als vanouds overeind blijft is het beeld van een onbaatzuchtige en dappere man die een beter lot had verdiend.

Zaandam, 2014

Bij de vijfde druk

In de tweede druk van dit boek refereerde ik al aan de aanstaande speelfilm over Walraven van Hall. Die film is inmiddels een feit en maakte wereldwijd miljoenen mensen bekend met deze verzetsman en, niet te vergeten, diens even strijdvaardige broer Gijs. Daarmee is de relatieve anonimiteit waarin de familie Van Hall tot voor kort verkeerde definitief verleden tijd. Het is goed dat de man die fungeerde als spin in het web van de Nederlandse illegaliteit de brede waardering krijgt die hem toekomt.

Nadat in 2014 jaar de eerste herdruk van *Walraven van Hall. Premier van het verzet* uitkwam, verschenen er enkele publicaties met aanvullende gegevens over de hoofdpersoon van dit boek. Ook bereikten mij op andere manieren nieuwe details over het leven van ‘Wally’ van Hall. Een deel van die gegevens, Walravens in de gevangenis geschreven afscheidsbriefje (waarover ik in 2005 met zoon Aad van Hall afsprak dat voorlopig niet te openbaren) en enkele niet eerder gepubliceerde foto’s zijn meegenomen in deze vijfde druk.

Zaandam, 2022

‘Met de waarheid is geen compromis mogelijk’

Om Walraven van Hall te kunnen plaatsen is het goed om enkele eeuwen terug te gaan in de geschiedenis. Walraven – roepnaam Wally – is namelijk telg van een roemrijke familie, die hem op meerdere manieren heeft beïnvloed en gevormd. Een korte blik op het leven van enkele voorouders maakt duidelijk in welk milieu de hoofdpersoon van deze publicatie opgroeit.

Wie de stamboom van de Van Halls bestudeert ziet veel patriciaat en huwelijken met gelijkgezinden. Bankiers, politici, juristen, militairen, predikanten, de nodige zeevaarders en een enkele kunstenaar bepalen honderden jaren lang de ontwikkelingen. Aristocratie trouwt met aristocratie. Er loopt een lange lijn tussen de Van Halls en onder anderen de Boissevains, de Den Texen en de Van Lenneps. In de lijst van al dan niet aangetrouwde voorvaderen komen namen voor als Schimmelpenninck van der Oye, Vening Meinesz en Mr. Otto Braat Bisdom (‘Heer van Cattenbroek’). Armoede kent de familie voornamelijk van horen zeggen of, een enkele keer, via liefdadigheidswerk voor het Burgerlijk Armbestuur.

De familierijkdom krijgt gestalte na de Renaissance. Rond 1600 oefenen de Van Halls nog beroepen uit als boer en tuinder. Pas vanaf 1750 of daaromtrent verschijnen er de nodige patriciërs in de stamboom. De vanzelfsprekendheid waarmee hun erflaters landgoederen ontgonnen trekt de achttiende-eeuwse Van Halls niet aan. De stamvader van de Amsterdamse tak, Maurits Cornelis van Hall (1768-1858), kiest dan ook op aandrang van zijn ouders een heel andere richting. Hij gaat rechten studeren. Een van zijn broers, Hermannus, wordt predikant. Een ander, Adriaan Teyler, brengt de eerste helft van zijn leven deugdzaam door. In Amsterdam wordt hij onder meer lid van het stadsbestuur en commissaris van de wisselbank. Vervolgens neemt zijn leven een avontuurlijker wending. Samen met de Zaanse reder en regent Engel van de Stadt verkrijgt hij in 1803 een kaperbrief. Vanaf dat moment haalt dit duo een inkomen binnen als kaapvaarders en zeerovers.

Ook Maurits vestigt zich in Amsterdam, op 17 september 1787. Een dag eerder heeft deze jongeling bij Vianen het regiment-Van Tuyll terzijde gestaan bij de strijd tegen de koning van Pruisen, die met 20.000 man de Lage Landen is binnengevallen. (Ruim anderhalve eeuw later zal de naam Van Tuyll voor de tweede keer opduiken, dit keer in het familiegevecht tegen de nationaalsocialistische bezetters van Nederland.) Het verweer van Maurits van Hall en zijn strijdmakkers haalt overigens weinig uit. De Pruisische koning rukt in hoog tempo op naar het noorden. Maurits vlucht naar het

veilige Amsterdam, waar hij zich opnieuw aan de studie wijdt. Hij wordt ingeschreven als advocaat en krijgt vervolgens de titel stadsprocureur, een functie die het midden houdt tussen openbaar aanklager en hoofdcommissaris van politie.

Maurits heeft een sterk rechtvaardigheidsgevoel. Een voorbeeld illustreert dat. Als hij in september 1795 over de Dam wandelt, ontdekt hij dat een bejaarde joodse straatverkoper wordt afgetuigd door een stadgenoot. Het slachtoffer ligt badend in het bloed op de grond. Als Maurits de dader vraagt naar de reden van de afstraffing, reageert die: 'Het is maar een bliksemse jood.' Joden staan over het algemeen laag in aanzien, maar dat belet Maurits niet om in te grijpen. Hij arresteert de dader. Die wordt via het achttiende-eeuwse snelrecht veroordeeld tot het schavot, een publieke geseling en zes jaar rasphuis.

De welbespraakte Maurits en zijn broer Adriaan, dan nog geen zeerover, worden in 1798 benoemd tot lid van de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen Volks, een instituut vergelijkbaar met de huidige Tweede Kamer. De gebroeders zijn de eersten in een lange reeks Van Hall-politici. Maurits' oudste zoon Floris Adriaan wordt achtereenvolgens minister van Justitie en van Financiën, zijn kleinzoon Jacob wethouder en loco-burgemeester in de hoofdstad. Vier jaar lang bestaat zelfs de situatie dat Maurits in de Eerste Kamer (waarin hij op instigatie van koning Willem II is beland) wetsontwerpen verdedigt die zijn zoon indient. De inmiddels hoogbejaarde Maurits blijft met tussenpozen Kamerlid tot 1848 en stapt dan met zijn zoon in een commissie die de Grondwet moet herzien. Niet uit te sluiten valt dat deze overstap te maken heeft met de strafvervolging en de vroegtijdige dood van een andere zoon, Anne Maurits Cornelis (1808-1838).

Anne beleeft een zorgeloze jeugd en een probleemloze studie letteren en rechten in respectievelijk Amsterdam en Leiden. Maar in het najaar van 1830 dreigt België in opstand te komen tegen Nederland. De jonge Van Hall neemt als vrijwilliger dienst in het leger om waar nodig het land te verdedigen. Met enkele vrienden trekt hij per stoomboot naar Den Bosch, dat dicht bij de frontlinie ligt. Hun verblijfplaats daar is het bisschoppelijk paleis. Tot vechten tegen de zuiderburen komt het niet, tot diepzinnige religieuze gesprekken des te meer. De voorgaande generaties Van Hall zijn opgegroeid als trouwe hervormden en een enkeling is zelfs predikant geworden. Anne Maurits gaat, onder de indruk van het conflict met de Belgen en de uitbraak van een massale cholera-epidemie, een stap verder. Hij neemt als streng gelovig zielenherder de verzorging op zich van choleralijders in Amsterdam. Op 21 november 1832 stuurt hij een brief naar zijn broer

Floris Adriaan waaruit zijn bekeringsdrift spreekt: 'Oproer en geweld, door geheel Europa verspreid; de verschrikkelijkste burgeroorlogen in Frankrijk en Engeland en een gedeelte van Duitsland, op het punt van uit te barsten, bewijzen mij dat de mensen, niet-tegenstaande de zo hooggeroemde beschaving, verlichting, enz. van nature zondaars zijn, en welke de vruchten zijn van het heersend ongelooft.'

Anne besluit om met enkele gelijkgezinden over te gaan tot een tegenoffensief. Ze brengen een blad uit met de welluidende titel *Nederlandsche Stemmen voor Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde*. Ook werkt hij mee aan het *Tijdschrift voor Rechtsgeleerdheid*. De combinatie van evangelist en jurist maakt hem in 1835 de aangewezen persoon om de verdediging op zich te nemen van een groep afgesplitste hervormden. De regering vindt deze afscheiding, die een jaar eerder heeft plaatsgevonden in het Groningse Ulrum en resulteert in een snelgroeïend gezelschap van andersdenkenden, een aantasting van de openbare orde. De overheid beschouwt de afsplitsing zelfs als een aanval op de staatskerk. Nederland heeft weliswaar de vrijheid van godsdienst verankerd in de Grondwet, maar de praktijk loopt niet gelijk op met de theorie. De afgekondigde godsdienstvrijheid belet de regering dan ook niet om vervolging van de afgescheidenen, merendeels arme boeren, vissers en landarbeiders op z'n beloop te laten. 'Ware' gelovigen gaan over tot het molesteren, ontslaan en boycotten van de dwarsliggers. De overheid stimuleert na enige tijd zelfs de ketterjacht. Ze verbiedt groepen afgescheidenen die groter zijn dan twintig personen bijeen te komen en maakt waar dat wenselijk wordt geacht proces-verbaal op tegen overtreders van de nieuwe wet.

Wanneer op 12 juli 1835 een gezelschap gelovigen zich voor een godsdienst-oefening verzamelt in het Gelderse Vuren worden de deelnemers bestraft met boetes. De slachtoffers tekenen beroep aan. Anne van Hall houdt namens hen bij de rechtbank een 57 bladzijden tellend, vurig pleidooi. Het wordt later onder de titel *De vrijheid van Godsdienst-oefeningen in Nederland* uitgebracht en gaat dienen als voorbeeld in vergelijkbare processen. Ondanks Van Halls geestdrift worden de afgescheidenen opnieuw veroordeeld tot geldstraffen.

Anne en zijn vrouw Suze nemen in 1836 het besluit om over te stappen naar de religie van de vervolgte gelovigen. De overgang leidt tot het verlies van vrienden, tot het einde van advocatenkantoor Van Hall en zelfs tot mishandeling van het echtpaar. Vader Maurits en broer Floris proberen Anne weer op het in hun ogen rechte pad te krijgen. Tevergeefs. 'Met de godsdienst, met de waarheid is geen compromis mogelijk', reageert de bekeerling resoluut.

Het gezin verkast naar Den Haag. Ook daar treedt Anne op als advocaat van bestrafte afgescheidenen. Dat gaat mis. Tijdens zijn pleidooi in een van de vele rechtszaken uit die tijd gebruikt Van Hall de zinsnede: ‘...Achtte men dit verkieselijker voor de openbare rust, voegzamer...’ Advocaat-generaal Van Appeltere reageert alert en dodelijk: ‘De geachte verdediger treedt op als openbaar aanklager tegen Zijne Majesteit de Koning!’ Hij stelt dat het woordje ‘men’ slaat op koning Willem I en dat er dus sprake is van majesteitsschennis. De president van het Gerechtshof neemt de aanklacht over. Anne reageert geschokt op de aantijgingen. Hij staakt gedesillusioniseerd de verdere verdediging. Het komt opnieuw tot een veroordeling van zijn geloofsgenoten. Geknakt stopt Anne met de advocatuur. In de twee levensjaren die hem resten, werkt hij als diaken en ouderling. In 1838 overlijdt hij aan de gevolgen van tuberculose, slechts 30 jaar oud. Zijn familie laat tijdens de uitvaart zien de geloofsovertuiging van Anne weliswaar niet aan te hangen, maar wel te eerbiedigen. Een begrafenisstoet van niet minder dan veertien volgroetsen trekt demonstratief door Den Haag. In elk rijtuig zit een broer of zuster van de overledene.

Ook Suze is besmet met de tering. Ruim vijf jaar na haar man sterft zij eveneens als slachtoffer van de slopende ziekte. Ze laat drie jonge kinderen achter. Een maand voor haar dood schrijft ze een aan hen gericht godsdienstig testament. ‘Mijn Maurits, sprekend evenbeeld uws Vaders, mocht gij met zijn verstand ook zijn geloof deelachtig worden’, noteert ze. Voor Johanna is er de smeebede: ‘O, mijn dochter, geef uw hart aan de Heer. O! God beware u voor de valse lippen en de vleiende tong!’ En de jongste zoon wenst ze toe dat hij ‘een dienstknecht des Heeren’ wordt. ‘Vaarwel! Vaarwel! Ik kan niet langer. Almachtige God, Gij kent de strijd’, luidt haar met potlood genoteerde afscheid.

De nakomelingen van Anne Maurits en Suze – Maurits Cornelis (7), Johanna Justina (6) en Floris Adriaan (5) – worden in Utrecht opgevangen door hun tante, een doopsgezinde dame. Er is in de familie genoeg geld voorhanden om de drie wezen een onbekommerde jeugd en scholing te bezorgen. Wel worden ze door hun toezichhouders opa Maurits en oom Floris angstvallig weggehouden van de steeds verder uitdijende gemeenschap van afgescheidenen, de latere Gereformeerde kerk.² De wanhopige hartenkreten die moeder Suze op haar sterfbed uitte worden dan ook niet ingewilligd. Haar dochter trouwt op jonge leeftijd met Johan Gleichman. Hij zal later bekendheid zal krijgen als minister van

---

² Opa M.C. van Hall was curator van een school in Elburg. Hoe groot zijn afkeer was van religieuze scherpstijperij blijkt onder meer uit brieven en bezoeken aan de school. Bij die gelegenheden ging hij enkele malen tekeer tegen de ‘overdreven godsdienstige opvattingen op de Veluwe’.

Financiën en minister van Staat. De twee zonen gaan op voordracht van grootvader en oom rechten studeren. De jongste, Floris Adriaan, wordt bankier, links-liberaal gemeenteraadslid in Utrecht en president-commissaris van het Amsterdamse Paleis voor Volksvlijt. In dat reusachtige glazen en stalen gebouw verleent hij met grote regelmaat gastvrijheid aan de sterk groeiende arbeidersbeweging, die er vergadert en demonstreert. Het is ook de plek waar hij zich op zijn oude dag terugtrekt, als ietwat excentrieke multimiljonair. ‘Soms gebeurde het dat tijdens een operavoorstelling in de Paleiszaal opeens alle ogen van het publiek naar de bestuursloge gingen. Daar stond dan, als uit het niets opgedoken, een stokoude, broodmagere, gebogen man, met een vaal, scherp vogelgezicht’, aldus Geert Mak in *Een kleine geschiedenis van Amsterdam*. ‘De gestalte boog zich uit de loge, de bevende hand leunde op de fluwelen rand, de mond mummelde’, beschreef een toenmalig toneelrecensent zo’n onderbreking. ‘Zo keek deze vreemde, bijna spookachtige figuur, gehuld in een wollen kamerjapon, het hoofd gedekt door een laken kalotje, een wijle de donkere zaal in en gefascineerd bleven honderden bezoekers, afgeleid, naar die zonderlinge verschijning staren.’ ‘Oom Floris was een geniaal mens, maar gek’, placht de vader van Walraven zijn kinderen begin twintigste eeuw voor te houden. Op 24 februari 1929 sterft Floris Adriaan van Hall, 90 jaar oud, eenzaam in zijn paleis-appartement. Een kleine twee maanden na zijn dood brandt het majestueuze Paleis voor Volksvlijt tot de grond toe af.

Zijn broer Maurits Cornelis (1836-1900) komt na een rechtenstudie terecht in het Amsterdamse bankwezen, waar hij in hoog tempo opklimt. Hij wordt mededirecteur van de Nederlandsche Crediet- en Depositobank, medeoprichter en directeur van het Amsterdamse filiaal van de Banque de Paris et des Pays-Bas en, samen met Floris, commissaris van de N.V. Veen- en Industriemaatschappij Nieuweroord. Het lukt hem daarnaast om een zetel te verwerven in de Provinciale Staten van Noord-Holland en de Eerste Kamer.³ Ook bij hem blijkt het geloof van zijn ouders geen wortel te hebben geschoten. Maurits ontwikkelt zich namelijk tot een liberaal in de traditie van Thorbecke.

In 1883 betreft hij met zijn vrouw, Debora, Herengracht 475. Hij heeft in de loop der jaren een flink fortuin opgebouwd en kan dan ook het vorstelijke bedrag van f82.000,- neertellen voor dit *Huis De Neufville*. Het stadspaleis, gelegen aan de Gouden bocht, biedt genoeg ruimte voor de negen kinderen die hij met Debora op de wereld zet.

---

³ Bij zijn installatie als Kamerlid ontving Maurits van Hall van overheidswege een steek en een statiedegen. Toen de bezetter in juni 1940 verordonde dat alle wapens moesten worden ingeleverd, voelde schoondochter Petronella er niets voor om de statiedegen toe te voegen aan het Duitse wapenarsenaal. Ze droeg de tuinman op om de degen ergens in de tuin te begraven. Na de oorlog werd het wapen niet meer teruggevonden.

Ook de rest van de familie mag profiteren van de luxe binnen de grachtengordel. ‘Wij hebben in onze prille jeugd nog enige malen gelogeed bij oma Van Hall, op de Herengracht 475’, wist een kleinzoon. ‘Wij herinneren ons nog levendig hoe wij daar, na buiten op de gracht te zijn geweest, moesten worden ontsmet. Grote witte lakens werden in de kinderkamer, links van de ingang onder de stoep, uitgespreid. Onze wantjes, jassen, *bouffantes* en schoenen werden dan met zwavel bewerkt. Wij mochten eens buitenshuis de tering hebben opgelopen, waaraan onze overgrootouders waren overleden.’

Debora Van Hall neemt, haar overleden schoonouders indachtig, geen risico. De was gaat twee keer per jaar naar de Veluwe, omdat het beekwater daar stukken zuiverder is dan in de hoofdstad. Na terugkomst van de talloze manden met schoon linnengoed besprenkelt het huispersoneel de hele voorraad eerst met zwavel alvorens het in de kasten verdwijnt. Ook de voedselkwaliteit wordt streng bewaakt. Melk kan gevaarlijke bacteriën bevatten. De oplossing: geselecteerde ezelingen worden naar de Herengracht vervoerd en ter plekke gemolken, onder toezicht van een dienstbode of van oma zelf. De uit Zandvoort aangevoerde vis moet eveneens de kritische blik van het hoofd van de huishouding trotseren voordat de kok er in het ‘*palazzo* Van Hall’ mee aan de slag mag. Om de gevaren nog verder te beperken laat vader Van Hall een huis bouwen in Baarn. In de zomermaanden bivakkeert hij er met zijn gezin, de kinderjuffrouw en een aantal dienstbodes, ver van de smerige grachtengordel.

Maurits Cornelis overlijdt op de grens van de eeuwwisseling. Debora volgt hem op 6 april 1906. Zij heeft nog net kennis kunnen nemen van haar twee maanden eerder geboren kleinzoon Walraven. Diens grootouders laten acht kinderen achter (de negende is al in 1895 gestorven). Ze erven ieder vele tienduizenden guldens en weten zich daarmee verzekerd van een financieel vooralsnog onbezorgde toekomst.

De meeste van deze erfgenamen treden in de voetsporen van hun voorouders. De jongste dochter huwt de burgemeesterszoon Sjoerd Vening Meinesz. Twee andere kinderen trouwen met Boissevains, een patriciërs- en bankiersfamilie die tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke verzetsrol zal spelen. Adriaan Floris (1870-1959) is een van die twee.

Adriaan (‘Aat’) brengt zijn jeugd door in een onstuimig groeiend Amsterdam. De in 1872 gereedgekomen Oranjesluizen verbinden de Amsterdamse haven met de Noord- en Zuiderzee. De scheepvaart op de hoofdstad neemt in de 25 daarop volgende jaren met vierhonderd procent toe. In het expanderende Amsterdam verdienen handelsfamilies als Van Eeghen, Boissevain, Van Lennep en Van Hall goudgeld. In twee, drie decennia

verandert de stad van een armzalige collectie slaperige wijken in een bruisende minimetropool. In de *upperclass* speelt geld geen rol. Het boek *Drie eeuwen. De kroniek van een Nederlandse familie* laat zien hoe anno 1895 de bruiloft van Jan van Hall met Hester Boissevain wordt gevierd. De kostbare feestelijkheden beginnen op 20 februari met een diner voor 52 personen. De maaltijd bestaat uit twaalf gangen, variërend van pasteitjes en reerug tot fazanten, kreeft en *pâté de foie gras*. Op 22 februari is er een avondmaal voor ‘slechts’ veertien personen, twee dagen later gevolgd door een receptie bij de bruid. Op 25 februari biedt feestzaal Riche aan het Rokin ruimte aan een *soirée dansante*. 27 februari: een diner met 24 aanzittenden, met aansluitend toneel en ballet. 2 maart: een groot bal en toneeluitvoeringen. Het bijbehorende *souper* telt zes gangen. 3 maart: *afternoon tea*. 4 maart: opnieuw bal, dit keer in het huis van de bruidegom. En tenslotte, op 7 maart, datgeen waar het allemaal om draait: het huwelijk. De plechtigheid wordt uiteraard afgesloten met een groot diner.

Op de dag van zijn 26ste verjaardag treedt ook Jans broer Adriaan in het huwelijk met een Boissevain: Petronella Johanna, roepnaam Nel. Hij heeft dan al, net als zijn vader, een rechtenstudie achter de rug. In zijn huwelijksjaar promoveert hij tot doctor in de rechtswetenschappen. Er zijn meer parallellen met de loopbaan van zijn vader. Ook Adriaan belandt in de financiële wereld. Hij aanvaardt een benoeming als commissaris bij de bank- en verzekeringsfirma H. Oyens & Zonen. Tientallen jaren lang is hij bestuurslid van de Nederlandse Vereniging voor de Effectenhandel. De besturen van de kiesvereniging Vooruitgang en de Liberale Unie krijgen eveneens een plek in zijn curriculum vitae. Tegen een commissariaat bij de Koninklijke Hollandsche Lloyd zegt hij trouwens ook geen nee. Het is maar een greep uit zijn werkzaamheden – aan het eind van zijn leven heeft Adriaan tientallen banen, bestuurslidmaatschappen en commissariaten op zijn naam staan –, maar geen willekeurige. Het zijn organisaties en interessesferen die terug zullen komen in het leven van zijn zonen Walraven en Gijsbert.

Hun ouders kopen in 1905 het luxueuze woon-/werkgebouw Keizersgracht 327. Het is een paleisje, opgesierd met hoge, geornamenteerde plafonds en kroonluchters. Aan de wanden hangen schilderijen van Hollandse meesters. In 1906 schaft Adriaan ook nog Herengracht 330 en 334 aan, vier jaar later gevolgd door nummer 332. Het inmiddels omvangrijke gezin bezit dan een aangesloten blok woningen op stand in het duurste stukje Amsterdam. Hun huwelijk heeft er verder toe geleid dat Adriaan en Petronella in Bentveld de villa Zonnehof en het landgoed De Ebbinghe bezitten (zij het dat deze eigendommen, in tegenstelling tot het andere onroerend goed, op Petronella's naam blijven staan).

De familiebanden zijn vanouds hecht. Een deel van de Van Halls woont in de grachtengordel, maar Adriaan heeft ook twee broers in Hattem, een plaatsje op de Oostelijke Veluwezoom. Familie, vrienden en zakenrelaties lopen af en aan, zowel in Amsterdam als in Hattem, waar Adriaan en Petronella een tweede huis laten bouwen. Neef Maurits: ‘Oom Aat en tante Nel hadden de meest gastvrije huizen die men zich bedenken kan. In hun buitenverblijf te Hattem, de Konijnenberg, brachten zij de zomervakanties met hun tien kinderen door. Elk kind had een dubbele slaapkamer en mocht een vriendje of vriendinnetje uitnodigen. Ons gezin bestond uit acht kinderen en in de Eerste Wereldoorlog, toen het niet mogelijk was om naar het buitenland te reizen, waren wij ’s zomers met wel vijftig jongelui tezamen in Hattem. Wij mochten met zeilbootjes en kano’s er op uit, kamperen, zwemmen in de IJssel en de Kolk, wandel- en fietstochten gaan maken.’

Dit is dus het milieu waarin Walraven op 10 februari 1906 ter wereld komt. Een milieu van bankiers en bestuurders. Liberaal en hervormd. Een welvarend milieu bovendien. De boreling belandt in een gespreid bedje.

*Het gezin Van Hall rond 1920 poserend in de tuin van hun woning aan de Keizersgracht.
 Staand, van links naar rechts: Suzelène, Gijs, Nelleke en haar man René, Walraven.
 Zittend: Maria, Floris, Johan Bernard, moeder Petronella Johanna,
 vader Adriaan Floris, Hester, Debora, Vera.
 (Stadsarchief Amsterdam)*

‘Wally duldde geen spanningen’

Walraven wordt geboren in Amsterdam. Hij is het zesde kind in een rij die zal uitgroeien tot tien. Hij scheelt negen jaar met zijn oudste zus en tien jaar met zijn jongste broer. Zijn vader meldt hem aan bij de burgerlijke stand, maar dat gaat niet helemaal goed. Walraven moet eigenlijk Walrave heten, een naam die in de familie gebruikelijk is. De dienstdoende ambtenaar verschrijft zich echter.

Het zijn hoogtijdagen voor Amsterdam en daarmee voor de familie Van Hall. Drie jaar voor Walravens geboorte is de Beurs geopend, het *magnum opus* van architect Berlage. Door de stad rijdt als teken van de vooruitgang sinds kort een elektrische tram. De snel groeiende Vrije Universiteit, opgericht door de nazaten van de afgescheiden hervormden, viert in 1905 vol trots haar 25-jarig bestaan. Opa Van Hall, overleden op de rand van de nieuwe eeuw, heeft zijn nazaten een rijke erfenis achtergelaten. De nieuwe economie lonkt en geld speelt binnen de familie geen rol. Ter illustratie: in heel Hattem wonen anno 1915 minder dan twintig eigenaars van een telefoontoestel. Drie van hen dragen de naam Van Hall. In een tijd dat alle Nederlandse abonnees nog in één telefoonboek passen, beschikt niet alleen het Hattemse buitenhuis van Walravens ouders over een toestel (om verbinding te krijgen dient 17 te worden gedraaid), maar is er ook in het Amsterdamse grachtenpand een telefoonaansluiting. Het is een luxe die slechts zeer weinigen van de zes miljoen Nederlanders zich kunnen veroorloven.

Waar op de grachten en in de buitenverblijven rijkdom troef is, worden de Amsterdamse achterbuurten gekenmerkt door sociale wantoestanden. Binnen enkele tientallen jaren verdubbelt de bevolking tot meer dan 500.000 inwoners. De kindersterfte is hoog. Velen wonen in kelderwoningen. De stad wordt geplaagd door bedelarij. Pas in 1901 verordonneert de overheid via de Woningwet de bouw van redelijke arbeiderswoningen. In datzelfde jaar schat de directeur van de gemeentelijke Bank van Lening het aandeel beleende panden van behoeftige burgers op zestig procent.

In het jaar dat de deuren openzwaaien van Berlages handelspaleis leggen eerst de Amsterdamse spoorwegmedewerkers en vervolgens hun collega's in de rest van het land het werk neer, uit protest tegen de sociale omstandigheden. ‘Heel het raderwerk staat stil als uw machtige arm het wil’, dicht de opkomende socialistische beweging. Havenarbeiders op zoek naar een baan dienen zich in het café te vervoegen, zowel voor de werving als voor de eventuele uitbetaling na gedane arbeid. Drankmisbruik is aan de orde van de dag. ‘Ach vader, niet meer’, smeken kinderen op affiches hun zatte vader. Karl Marx’ *Verelendungstheorie* lijkt bewaarheid te worden. ‘Opeenhoping van rijkdom

aan de ene pool betekent tegelijkertijd opeenhoping van ellende, wanhopig gezwoeg, slavernij, onwetendheid, ruwheid en geestelijke achteruitgang aan de tegenovergestelde pool, dat wil zeggen aan de kant van de klasse die haar product voortbrengt in de vorm van arbeid,' citeert de revolutionaire bovenklasse haar goeroe. Op 2 juli 1917 breekt in de Jordaan een aardappelroer uit, met als inzet betaalbaar en voldoende eten. Politie en leger schieten op de plunderende menigte. Het resulteert in negen doden en 114 gewonden. In november 1917 spreken David Wijnkoop, Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Henriëtte Roland Holst in de diamantbeurs hun massaal opgekomen achterban geestdriftig toe. De avond eindigt met een demonstratie langs de kazerne aan de Sarphatistraat. Opnieuw openen militairen het vuur. Dit keer vallen er drie doden en achttien gewonden. Het protest van de *have nots* wordt keer op keer gesmoord in geweld.

De medewerkers van het Burgerlijk Ambestuur komen erbarmelijke taferelen tegen, zoals bij de werkloze Evert Agema. Deze schippersknecht is eind negentiende eeuw met zijn echtgenote van Oostelijk Nederland naar Amsterdam getrokken, in de hoop een graantje te kunnen meepikken van de explosieve groei die de haven doormaakt. Hij heeft weinig succes. De armenbezoeker treft een wanhopige, huilende man aan die er voor de zoveelste opeenvolgende dag niet in is geslaagd om werk te vinden. Hij beschrijft in *De Groene Amsterdammer* de situatie: 'De kinderen smachtende of vader iets verdiend heeft, want ze hebben zo'n honger. Huisraad, kleding, dekens, zelfs het bed van de kinderen waren naar de Bank van Lening gebracht. Zijn vrouw Aaltje, die na de bevalling van een dood kind ernstig ziek was geweest, kwijnende door gebrek aan voedsel weg. Zij had geen schoenen of pantoffels meer om te dragen.'

Hoewel de jonge Walraven vooral optrekt met het rijke deel van de grachten-gordel, ontsnapt de immense kloof tussen arm en rijk niet volledig aan zijn waarneming. Moeder Nel: 'Op een ijskoude winterdag kwam hij opgewonden thuis en zei tegen zijn vader: "Vader, je moet me helpen. We liepen in het Vondelpark en daar waren zeven huilende kinderen en de politie nam ze allemaal mee." Toen vertelde de kinderjuffrouw dat Wally niet had gerust tot ze naar het politiebureau was gegaan en daar gehoord had dat de kinderen door hun vader in het Vondelpark waren achtergelaten, omdat hun moeder in het ziekenhuis was en hij geen raad met ze wist.' Vader Van Hall is voorzitter van het Burgerlijk Ambestuur. Het lukt hem om in dit geval hulp te bieden.

De familie voelt zich *sowieso* schatplichtig. Adriaan en Petronella voeden hun kinderen op met het idee dat adel verplicht. Men treedt zelden naar buiten met de verleende hulp, maar er zijn desondanks diverse voorbeelden bekend van bekommernis om minderbedeelden. Zo doet Adriaan, op verzoek van zijn vrouw, pogingen om midden

in de Jordaan een speelterrein te laten aanleggen. Hij slaagt er in de benodigde grond te kopen, maar het plan strandt op de vergaande veiligheidseisen van het stadsbestuur. Belgische vluchtelingen krijgen tijdens de Eerste Wereldoorlog een gastvrij onthaal in het Amsterdamse grachtenpand. Moeder Nel biedt werkloze jongeren klussen aan, daarmee op haar eigen wijze de immense werkloosheid gedurende de jaren dertig bestrijdend. Een getalenteerd meisje dat bij gebrek aan geld niet naar de universiteit kan, wordt gesponsord door de Van Halls. Tientallen weeshuiskinderen en ateliermeisjes mogen logeren in het buitenhuis.

Het echtpaar Van Hall doet de woning aan de Herengracht 334, gekocht in Walravens geboortjaar, in 1911 van de hand, een jaar later gevolgd door de twee naastgelegen panden. Adriaans zus Helena Suzanna neemt ze over. De jonge Walraven verhuist met zijn ouders, broers, zussen en hond Fikkie naar Keizersgracht 327, evenals de vorige onderkomens een huis op stand. Het is in de zeventiende eeuw gebouwd voor de toenmalige burgemeester Witsen. De tuin van tante Suze grenst aan die van de nieuwe woning. Drie huizen verderop woont oom Walrave Boissevain, de latere liberale wethouder en parlementariër.

's Winters woont het gezin in Amsterdam, 's zomers reizen ze per trein naar de Konijnenberg in Hattum. Het reisgezelschap wordt meestal aangevuld met tien tot twintig logés. Aat en Nel van Hall verwelkomen er in de loop der jaren niet alleen hun tien kinderen, zeven schoonzonen en -dochters en achttien kleinkinderen, maar ook tien neven en nichten over wie ze de voogdij hebben. In en rond de Konijnenberg is plaats voor iedereen. Het is een enorm groot huis, omringd door twaalf hectare grond. Vader Van Hall heeft voor de ingang van het landgoed een klokkenstoel laten bouwen. Voor aanvang van elke maaltijd wordt de klok geluid, opdat iedereen op tijd aan tafel verschijnt.

Walraven beleeft een zonnige jeugd. Volgens zijn moeder is hij 'een wildebras en fysiek heel sterk, vol gevoel voor humor, en als hij ondeugend was, wist hij door zijn rake en humoristische antwoorden en vrolijke lach telkens de mensen te ontwapenen.' Slechts een paar smetjes verstoren de dagelijkse vreugde. Eén daarvan is dat zijn moeder zich vrijwel continu ziek voelt, 'zenuwbuien' heeft of aan melancholie lijdt. Met grote regelmaat ondergaat ze gezondheidstherapieën in buitenlandse kuuroorden. Haar kinderen reizen vaak met haar mee. Haar schoonzoon René de Monchy, een zenuwarts, adviseert permanente rust: 'Moeders zenuwstelsel [kan] van huis uit weinig verdragen, is niet opgewassen tegen de drukte, emoties en prikkels welke haar talrijk gezin noodzakelijk

medebrengen. Zij zou moeten leven in haar huis als in een hotel, zonder enige zorg of verantwoordelijkheid, zonder teleurstellingen of questies.’ Alle malheur ten spijt zal Petronella van Hall pas op haar 96ste sterven en zelfs vier van haar tien kinderen overleven.

Walraven als peuter. (Van Hallstichting)

Walraven krijgt, een ander schaduwrandje over zijn levensvreugde, de eerste schooljaren privéonderwijs van een ‘incompetente juffrouw’, aldus zijn moeder. Bovendien is hij een tijdlang ziek. Het gevolg is dat hij op zijn aan de Keizersgracht gevestigde lagere school een leerachterstand oploopt. In de loop der jaren weet hij zijn kennis desondanks voldoende bij te spijkeren om zijn eerste schooldiploma te halen. In 1919 volgt hij zijn oudere broer Gijsbert (‘Gijs’) naar het Amsterdamsch Lyceum.